

VILÁG- TÖRTÉNET

A HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **HÁMORI NAGY ZSUZSANNA**
HÁROM „SZARMATA ODÜSSZEUSZ”
- **ÖZKAN BARDAKÇI**
HŰSÉG, HŰBÉRI FÜGGÉS ÉS EGYÉNI AMBÍCIÓK
- **MONOSTORI TIBOR**
ÁRVA APRÓDBÓL TESTŐRTISZT ÉS NÉMETALFÖLDI BIRTOKOS
- **MÉSZÁROS KÁLMÁN**
„EGY KIPRÓBÁLT HŰSÉGŰ ÉS TITOKTARTÓ IFJÚ”
- **SZÁSZ GÉZA**
EMIGRÁCIÓ, UTAZÁS, ÖNIGAZOLÁS
- **SZEMLE**
SEMSEY VIKTÓRIA, ORDASI ÁGNES, JEAN-CHARLES DAUMY,
CLÉMENT MONSEIGNE ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Lovaš Eldina, Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

14. (46.) évfolyam 2024. 3.

TARTALOM

Nemesi emigrációk Európában a kora újkorban (Tóth Ferenc)	331
<i>Tanulmányok</i>	
Hámori Nagy Zsuzsanna: Három „szarmata Odüsszeusz”. A Łaski fivérek Európa uralkodóinak szolgálatában	335
Özkan Bardakçı: Hűség, hűbéri függés és egyéni ambíciók. Kísérlet a tizenöt éves háborúban harcoló külhoni nemesek tipizálására	369
Monostori Tibor: Árva apródból testőrtiszt és németalföldi birtokos. Somogyi Márton karrierje a brüsszeli spanyol Habsburg-udvarban, 1594–1631	399
Mészáros Kálmán: „Egy kipróbált hűségű és titoktartó ifjú.” Ilosvay János, a fejedelem fegyverhordozója és bujdosótársa	411
Szász Géza: Emigráció, utazás, öngazolás. A francia nemesi emigráció diskurzusai a 18. században	431
<i>Szemtanú</i>	
Takács László: Egy ír nemes beszámolója a török elleni harcokról 1683-ból. Francis Taaffe levelei	447
<i>Szemle</i>	
Thaly Kálmán híres műve franciául (Jean-Charles Daumy)	467
A nemesség és az eszmék vándorlása Európában a 17–19. században (Clément Monseigne)	470
Portugália és Brazília történelme az „Atlantisz-álmom” tükrében (Semsey Viktória)	473
Károk és károsultak – avagy Gabriele D’Annunzio fiumei vállalkozásának ára (Ordasi Ágnes)	477

Jelen számunkat Tóth Ferenc szerkesztette

Portugália és Brazília történelme az „Atlantisz-álom” tükrében¹

Portugália és Brazília 19. és 20. századi történelmének eseményekben, radikális változásokban, kulturális értékek születésében rendkívül gazdag, izgalmas időszakát mutatja be Szilágyi Ágnes Judit legújabb kötetében. Összetett, egymásba fonódó, ugyanakkor egymástól eltávolodó folyamatként látjuk a két – több évszázadig szoros kapcsolatban élő – ország történelmét 1889–1930 között. Két fiatal köztársaság egymásra rezonáló viszonyait kívánta a szerző megragadni, az Első Brazil Köztársaságét (1889–1930) és az Első Portugál Köztársaságét (1910–1926/1933). Az időszakot döntően befolyásolta a modernizáció és a nacionalizmus, amely mind Portugáliában, mind Brazíliában kifejtette hatását. Szilágyi Ágnes Judit döntően eszme-, irodalom- és politikatörténeti megközelítésben, több mint ötszáz oldalon dolgozta fel és foglalta össze remek stílusban több év kutatásának eredményét. A körülbelül negyvenévnyi időszak áttekintése jelentős mennyiségű – portugál, angol, német, francia, magyar nyelvű – szakirodalom tanulmányozását tette szükségessé.

A bevezető, első fejezet megindokolja a témaválasztást, ismerteti a feldolgozás módszerét és historiográfiai áttekintést ad. A koncepció ötlete akkor vetődött fel a szerzőben, amikor kezébe vette a portugál nyelvű *Atlántida* számaint. A folyóirat elsősorban alapkonceptiója miatt volt érdekes: a portugál–brazil közeledés programját hirdette, és teret adott az aktuális társadalmi és politikai kérdéseknek is. A rövid ideig megjelenő folyóirat témái lehetővé tették a kutatás kiterjesztését időben és térben. A két állam történetének párhuzamos vizsgálata a luzo-brazil eszme alapján a nemzetközi szakirodalomban is egyedülálló feldolgozáshoz vezetett.

A luzo-brazil eszme lényegét Szilágyi Ágnes Judit így fogalmazza meg: „állandó szellemi kapcsolat és értékközvetítés Portugália és Brazília között, ezzel barátságuk, testvériségük megélése, egymás erősítése kulturális, gazdasági és politikai téren egyaránt. A szoros, ugyanakkor folyamatos elmélyítendő összetartozás alapja a két nép civilizációs és biológiai összefonódása (luzitán faj), tágabb értelemben az azonos neolatin háttér, a nyelv, a lelki rokonság és a közös múlt emléke, valamint a jövő ígérete.” A második fejezet a két ország összefogásának „vagyott” gondolatát, az elképzelés megszületésének körülményeit, a két állam közeledését népszerűsítő hazafias mozgalom céljait és szereplőit veszi sorra. Először részletesen bemutatja az *Atlántida* című, portugál nyelven, Lisszabonban és Rio de Janeiróban, 1915–1920 között havonta megjelenő folyóirat programját. Az *Atlántidában* fogalmazódott meg a legerőteljesebben a két ország összefogásának gondolata. (A könyv címében

¹ Szilágyi Ágnes Judit: *Az „Atlantisz-álom” a modernizáció és a nacionalizmus korában. Portugália és Brazília 1889–1930.* Bp., L'Harmattan Kiadó, 2023. 550 p. (Bibliotheca Americana.)

olvasható, idézőjelek között szereplő „Atlantisz-álmom” is a brazil-portugál összefogás szándékára utal tágabb időkeretben.)

A folyóiratot elsősorban az értelmiség, a politikusok és a vállalkozói réteg olvasta, de az eszmét valamennyire ismerték a munkásrétegek és a Brazíliába bevándorló portugálok is. „Szellemi környezetében”, az irodalom területén megfigyelhető, hogy a portugál neoromantika képviselői között a múltba vágyódás dominál, a portugál modernizmus vezéralakjait ugyanakkor egyáltalán nem érdekelte Brazília. Brazíliában jóval kisebb érdeklődés mutatkozott Portugália, mint például Franciaország iránt. A brazil értelmiség jelentős része határozottan elutasította a hajdani anyaországhoz való tartozást, az attól való függés bármilyen formáját. Ennek ismeretében Szilágyi Ágnes Judit megelőlegezte az egyik legfontosabb következtetést: a luzo-brazil eszme jelen volt ugyan, néha konkrét eredményeket is hozott a vizsgált időszakban, de nem befolyásolta döntően a két ország történelmének menetét.

A folyóirat bemutatását követően a kronologikus rendet felváltja a „körkörös”, az időnként egy-egy témára visszatérő módszer, ami az úgynevezett totális történetírás jellemzője. A szerző az *Atlântida* első számának megjelenéséhez képest körülbelül 25 évet lép vissza időben, és bemutatja Brazília modernizációjának kezdetét az Első Brazil Köztársaság megszületésével. Ezt követően hasonló módszerrel, ugyanazokat a problémákat felvetve ismerteti Portugália főbb gazdasági-társadalmi viszonyait is. Eddig kevésbé ismert területekre is kitér, így a nők szerepére, a francia irodalom braziliai fogadtatására, valamint az Európából Brazíliába érkező magyar bevándorlók beilleszkedésére.

A harmadik fejezetben kirajzolódik a folyóirat két szerkesztőjének életútja és viszonya a luzo-brazil eszméhez, valamint a másik országhoz: Brazíliához, illetve Portugáliához. Lisszabonban a portugál João de Barros volt a szerkesztő. Barros jelentős pedagógiai-neveléseméleti munkásságot folytatott, majd a monarchia utolsó hónapjaiban kinevezték az alap- és középfokú oktatásért felelős belügyminisztériumban közoktatásügyi főigazgatóvá, majd a monarchia bukása után is megtartotta tisztségét a közoktatás szervezésében. A katonai diktatúra bevezetése (1926. május 28.) után azonban többé már nem vállalt magas hivatali vagy politikai megbízatást. Nemcsak tanár, oktatáspolitikus, hanem költő, publicista és szerkesztő volt. Brazíliában az író, újságíró João do Rio volt a szerkesztő. A két társszerkesztő családi háttérének bemutatása alkalmat adott a szerzőnek, hogy személyes sorsokon keresztül közelebb hozza a két ország társadalmi viszonyait, és az életutak felvázolása eredményeként részletes kép bontakozik ki a két ország intellektuális életéről és a szellemi áramlatokról.

A könyv a luzo-brazil összefogás terveinek ismertetésével folytatódik. A szerző véleményét tükrözik a frappáns alcímek. Brazília a „távolságtartó testvér” jellemzést kapta, ami jelzi, hogy az összefogás elsősorban portugál „álmom”. De vajon miért? – kérdezhetjük. A negyedik fejezetben megismerhetjük a brazil fejlődést, modernizációt és nemzeté válást, amelynek alakulása nem engedte megvalósulni a két ország szorosabb kapcsolatát (bár voltak sikeres kísérletek, részermények, elsősorban a portugál kezdeményezéseknek köszönhetően). Brazíliában radikális irányt vettek az események: „elbúcsúztak a portugál politikai modelltől és a dinasztától”, véget ért a monarchikus berendezkedés, és „Lisszabonnak nincs többé elsőbbsége”. Brazília új jövőt és helyet keresett az Újvilágban. Az Első Brazil Köztársaság nemzeti függetlensége folyamatos kifejezésére és megerősítésére, valamint gazdasága fejlesztésére törekedett. Külpolitikája kezdetben Nagy-Britanniához, majd az Egyesült Államokhoz igazodott, és egy erősödő dél-amerikai középhatalomnak tartotta magát. Több területen is zajlott a „leválás a portugál gyökerekről”. A két ország közötti távolság egyre nőtt, a folyamat fékezésére vagy megfordítására Brazília sohasem törekedett, míg Por-

tugália, amely elszármazott állampolgárai érdekeit is igyekezett védeni, a luzo-brazil közös érdekek propagálásával kísérletet tett arra.

Az ötödik fejezet Brazília változó társadalmát mutatja be széleskörűen, a luzo-brazil eszme impulzusaira koncentrálna: a belső migrációt, az Európából érkező bevándorlók helyzetét, a braziliai portugál közösségeket, melyek a társadalom luzo-brazil szövetét alkották, az érdekképviselőket. Különös figyelmet fordít a luzo-brazil eszme szempontjából sikertörténetnek nevezhető Brazíliai Portugál Bankra, valamint a művészetekben megmutatkozó historizmusra, illetve a szellemi életben az európai irányzatok fogadtatására. Ebben a fejezetben kerül terítékre a két állam kapcsolata, egymás elismerése, majd pedig a két ország „fegyvertársá” válása a Németország-ellenes szövetségben az első világháború idején.

A hatodik fejezet a portugál politika főbb eseményeit és a portugál társadalom főbb jellemzőit ismerteti a republikanizmus kibontakozásától a diktatúra létrejöttéig (1890–1930). Tárgyalja az utolsó Bragança távozása utáni politikai irányzatokat (a köztársaságok és a monarchisták tevékenységét), a köztársaságok megerősödésének okait, a köztársaság szakaszait (melyek nem esnek egybe a luzo-brazil eszme fejlődésének etapjaival), megvonja a demokratikus modernizációs program mérlegét. A képviselői demokrácián alapuló állam intézményrendszere létrejött ugyan, de mivel a választójog gyakorlását az írni-olvasni tudáshoz kötötték, a lakosság 80 százaléka nem vehetett részt a politikai életben. A modernizáció nehézségekkel járt: a radikális szekularizáció lakossági ellenállásba ütközött, a reformprogramok sorra kudarcba fulladtak, a politikai élet zavarait tetézte az államháztartás zilált állapota, a gazdaság rendkívül rossz teljesítménye, a portugálok európai viszonylatban igen alacsony életszínvonala és a kétségbeesítő közegészségügyi helyzet. Portugália az első világháborúban az antant oldalán harcolt, helyzetét azonban hosszabb távon nem sikerült stabilizálnia sem bel-, sem külpolitikai téren. Gyarmatainak hamarosan még bizonytalanabbá vált a hatalmi pozíciója, mint amilyen a háború előtt volt, ezzel párhuzamosan 1923–1926 között pénzügyi válságba sodródott. A fejezet bemutatja Sidónio Pais diktatúráját és – mint egyfajta harmadik utat – Új Köztársaságát, majd azt a folyamatot, amely a diktatúra kialakulásához vezetett.

A hetedik fejezet a luzo-brazil gondolatot erősítő – a Brazília vonatkozásában korábban már tárgyalt – impulzusokat vizsgálja. Kitér a portugál diplomáciai törekvésekre, hangsúlyozza, hogy Brazília a köztársaság kikiáltása után (az államforma-változás ellenére) továbbra is kiemelt diplomáciai partner maradt Lisszabon számára. A kétoldalú kapcsolatokban a harmonikus viszony fenntartása prioritást élvezett portugál részről, mivel a nemzetközi porondon, így az afrikai versengésben Portugália egyre inkább visszaszorult. Az első világháború szövetségi rendszere is közelebb hozta egymáshoz a két államot. Az államfői látogatások különösen fontos diplomáciai eseményeknek számítottak. A fejezet nagy hangsúlyt fektet az intellektuális tényezők bemutatására, a kölcsönös megismerés vágyának motivációira, a személyes kapcsolatokból adódó lehetőségekre, a luzo-brazil közeledés híveinek tevékenységére a tudományos és a művészeti életben. Sorra veszi az összefogást támogató lapokat (például: *Revista de Estudos Livres*, 1883–1886, *O Occidente*, 1878–1915, *A Águia*, 1910–1932, a két számot megélt, de nagy hatású *Orpheu*, a portugál történészek folyóirata, a *Revista de História*, 1912–1928, az integralisták elméleti lapja, a *Nação Portuguesa*, 1914–1938, a portugál elitnek szóló művészeti folyóirat, a *Lusitânia*, 1924–1927, az irodalmi, kritikai *Presença*, 1927–1940 stb.), a Brazíliát tanulmányozó tudományos műhelyeket, tanszékeket, valamint a Portugáliában élő brazilokat.

Az összegzés gondolatai megerősítik azt, hogy az összekötő és egyben elválasztó luzo-brazil eszmen és gyakorlaton keresztül együtt és komparatív módon lehet vizsgálni Portugália és Brazília történelmének, kultúrájának 1889–1930 közötti időszakát. A luzo-brazil

eszme, amely a volt gyarmat és gyarmattartója különleges viszonyára reflektál, a nemzeti identitás bonyolult formáját eredményezte. A szerző egyik legfontosabb következtetése, hogy a két fiatal köztársaság saját regenerációs és modernizációs stratégiája részeként használta a másik országot. Brazília részéről ugyanakkor csekély maradt az érdeklődés Portugália iránt a vizsgált időszakban.

A monográfia megírása során Szilágyi Ágnes Judit hatalmas anyagot dolgozott fel, a forrásokat igényesen válogatta, és külön ki kell emelni az idézetek irodalmi szintű fordítását. Az interdiszciplináris módon, „totális formában” történő feldolgozás újszerű a magyar nyelven eddig megjelent Brazília- és Portugália-történeteket tekintve. Mindent összevetve, értékes, informatív, a témáját széleskörűen áttekintő, újszerű munka született a szakértői közönség számára.

*Semsey Viktória**

* A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar habilitált egyetemi docense (1088 Budapest, Reviczky u. 4.).

CONTENTS

Noble Emigrations in Europe in the Early Modern History (Ferenc Tóth)	331
<i>Studies</i>	
Zsuzsanna Hámori Nagy: Three “Sarmatian Odysseus”: The Łaski Brothers in the Service of European Rulers	335
Özkan Bardakçı: Loyalty, Clientelism and Individual Ambition: A Typology of Noble Mobility in the Long Turkish War	369
Tibor Monostori: The Story of an Orphan Child from Hungary Becoming a Bodyguard Officer and Estate-Owner in the Spanish Low Countries: The Career of Márton Somogyi, 1594–1631	399
Kálmán Mészáros: “A Young Man of Proven Loyalty and Secrecy”: János Ilosvay, the Prince’s Armor Bearer and Companion in Exile	411
Géza Szász: Emigrate, Travel, Assert Yourself: Speeches of French Noble Emigrants in the 18 th Century	431
<i>Eyewitness</i>	
László Takács: An Irish Nobleman’s Account of Fighting the Turks in 1683: Letters of Francis Taaffe	447
<i>Book Reviews</i>	
Kálmán Thaly’s Famous Work in French (Jean-Charles Daumy)	467
The Migration of Nobility and Ideas in Europe in the 17 th –19 th Centuries (Clément Monseigne)	470
The History of Portugal and Brazil in the Light of the “Atlantis Dream” (Viktória Semsey)	473
Damage and Victims: The Cost of Gabriele D’Annunzio’s Enterprise in Fiume (Ágnes Ordasi)	477

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2024. évi megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia támogatja.

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN** |

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET